

ÇOCUKLARDA KEMOTERAPİYE BAĞLI BULANTI VE KUSMANIN YÖNETİMİNDE AKUPRESÜR: BİR DERLEME

ACUPRESSURE IN THE MANAGEMENT OF CHEMOTHERAPY-INDUCED NAUSEA AND VOMITING IN CHILDREN: A REVIEW

Tanju OĞUL¹, Fatma YILMAZ KURT¹

¹ Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çanakkale, Türkiye

ÖZET

Kemoterapi nedeniyle ortaya çıkan bulantı ve kusma, çocuk onkoloji hastalarında sıklıkla görülen ve yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkisi olan semptomlar arasındadır. Farmakolojik olmayan bir yöntem olarak kabul edilmekte olan, köklerini geleneksel Çin tıbbından alan ve 5000 yıllık bir geçmişe sahip olan akupresür, dünyanın pek çok yerinde kullanılan bir tedavi özelliği taşımaktadır. Akupresürün bulantı ve kusma üzerine etki mekanizması tam olarak açığa kavuşturulamamışsa da bazı teorilere dayandırılabilir. Bu teorilere göre, akupresürün, uygulandığında aku-noktalarının stimülasyonunun ardından nörohormonların ve histamin, serotonin, beta endorfin gibi nörotransmitterlerin salınımını artırmanın yanı sıra dolaşımın düzenlenmesinde değişimi sağlama yoluyla bulantı ve kusmayı hafiflettiği tahmin edilmektedir. Çocuklarda kemoterapiye bağlı bulantı ve kusmanın hafifletilmesinde yararlanan akupresür, kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir, hemşireliğin bağımsızlık fonksiyonunu arttıran, güvenli ve ekonomik nonfarmakolojik bir uygulamadır. Kemoterapi sebebiyle meydana gelen bulantı ve kusmanın önlenmesi çocuklarda; sıvı-elektrolit dengesinin ve beslenme örüntüsü ile oral kavitede mukoz membran bütünlüğünün sürdürülmesini sağlar. Bunun yanı sıra; çocuğun ve ailesinin yaşam kalitesini, tedaviye adaptasyonunu ve motivasyonunu yükseltir. Bu açıdan pediatri hemşireleri bulantı ve kusmanın optimal düzeyde yönetilmesini sağlamak için kemoterapi alan çocuklara akupresür uygulamanın yanı sıra, çocuklara yönelik geliştirilen güncel rehberleri takip etmeli, kemoterapi protokolünün emetojenik seviyesine göre istemde bulunan antiemetikleri uygulamalı, ayrıca periyodik olarak uyguladıkları tedavinin etkinliğini değerlendirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Akupresür, Bulantı, Kemoterapi, Kusma

ABSTRACT

Nausea and vomiting due to chemotherapy is one of the most common symptoms in pediatric oncology patients, which negatively affects their quality of life. Acupressure, which is accepted as a non-pharmacological method, takes its roots from traditional Chinese medicine and has a history of 5000 years, is a treatment used in many parts of the world. Although the mechanism of action of acupressure on nausea and vomiting has not been fully clarified, it can be based on some theories. According to these theories, it is thought that acupressure relieves nausea and vomiting by increasing the release of neurohormones and neurotransmitters (serotonin, beta endorphin, histamine) and changing the regulation of blood circulation after acupressure stimulation when applied. Acupressure, which is used to alleviate chemotherapy-induced nausea and vomiting in children, is an easily accessible and applicable, safe and economical method that increases independent nursing function. Prevention of nausea and vomiting caused by chemotherapy in children; it ensures that the maintenance of fluid-electrolyte balance and nutritional pattern, as well as the integrity of the mucous membrane in the oral cavity. And also; it increases the quality of life of the child and his family, adaptation to treatment and motivation. In this respect, pediatric nurses should follow the current guidelines developed for children receiving chemotherapy in order to ensure optimal management of nausea and vomiting, and apply antiemetics requested according to the emetogenic level of the chemotherapy protocol. In addition, they should periodically evaluate the effectiveness of the treatment that they are applying.

Keywords: Acupressure, Chemotherapy, Nausea, Vomiting

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Fatma YILMAZ KURT, Doç.Dr, Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye. **E-mail:** fatmayilmaz@comu.edu.tr

Bu makaleye atıf yapmak için / Cite this article: Oğul, T., & Yılmaz Kurt, F. (2023). Çocuklarda Kemoterapiye Bağlı Bulantı ve Kusmanın Yönetiminde Akupresür: Bir Derleme. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 8(3),462-468. <http://doi.org/10.5281/zenodo.8196060>

GİRİŞ

Kanser tedavisinde çeşitli faktörlere bağlı olarak bir takım yan etkiler ortaya çıkabilmekte ve bu yan etkiler tedaviye adaptasyon sürecini, yaşam kalitesini ve bireyin günlük fonksiyonlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kemoterapi, kanser tedavisinde sık olarak kullanılan bir yöntem olup çocuklarda pek çok semptomun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Erol & Onat, 2011; World Health Organisation, 2023). Çocuk onkoloji hastalarında kemoterapi nedeniyle ortaya çıkan bulantı ve kusma, çocuğun yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen ve sıklıkla karşılaşılan semptomlar arasında yer almaktadır (Molassiotis et al., 2014).

Bulantı ve kusmayla mücadelede yaşanan güçlükler son yıllarda antiemetik tedavi protokolleriyle ilgili ilerlemelere rağmen, hala sürmektedir. Kontrol altına alınamayan bulantı ve kusmanın sonucunda bu durumu deneyimleyen çocuklarda, başta yaşam kalitesinde azalma olmak üzere, tedavi sürecinde uzama, yetersiz beslenme, tedaviye uyum sağlamada azalma, sıvı-elektrolit dengesinde bozulma gibi pek çok problem görülebilmektedir (Gürçan & Turhan, 2019).

Kemoterapi ilaçları tedavi etmeyle birlikte bulantı ve kusma başta olmak üzere, yorgunluk, ağrı, ağız içinde yara, iştah kaybı, cilt ve tırnaklarda değişiklikler, ellerde uyuşma, nefes almada güçlük, ruh halinde değişikliklere de neden olabilmektedirler. İçerisinde bulantı ve kusmanın da büyük oranda yer aldığı, kanser tedavisi nedeniyle ortaya çıkan yan etkiler, çocuğun durumu ifade etmekte deneyimlediği rahatsızlıklar ve söz konusu bu yan etkileri dile getirmedeki yeterli olamayışı nedeniyle dikkatlerden uzaklaşabilmektedir. Hâlbuki çocuklarda karşılaşılan bu önemli belirti ve yan etkiler bilinçli ve etkin hemşirelik girişimleriyle azaltılabilir veya tamamen önlenbilir özelliklere sahiptir (Aslan, Vural, Kömürcü, & Özet, 2006; Roscoe et al., 2003).

Kemoterapiye bağlı ortaya çıkan bulantı ve kusmayı kontrol altında tutabilmek için kullanılan antiemetik ilaçlara rağmen çocukların çoğunluğunun bulantı ve kusma şikâyetleri devam etmektedir. Söz konusu bulantı ve kusmayı kontrol altına almada modern tıptaki ilerlemelerden hala istenen verim alınamamasından dolayı, çocuklar ve ebeveynlerinin bir bölümü geleneksel ve tamamlayıcı tıp (GETAT) yöntemlerine yönelmişlerdir (Jordan, Sippel, & Schmoll, 2007; Kav, Hanoğlu, & Algier, 2008).

GETAT yöntemlerinin uygulanmasında hemşirelerin rolü çok önemlidir (Lindquist, Tracy, & Snyder, 2018). Temel felsefe itibariyle ile tamamlayıcı tedavilerin felsefesi ve hemşirelik bakımı örtüşmektedir. Öz bakım gücünün desteklenmesi ve çocuğun sağlığının yükseltilmesinde bütüncül bakım ile bu tedavilerden faydalanılabilir (Tokaç, 2013; Veliođlu, 2012). GETAT uygulamalarından bazıları temel hemşirelik girişimleri kapsamında, uygulamadan önce bazı özel eğitimler alınmasını gerektiren bazı uygulamalar da söz konusudur. Uluslararası Hemşirelik Girişimleri Sınıflaması'na (Nursing Intervention Classification) göre lisans mezunu hemşireler tarafından; masaj, iyileştirici dokunma, müzik terapisi uygulanabilirken, lisans mezuniyetinin ardından alanında özel eğitilmiş hemşirelerin yapabileceği biyolojik geribildirim, aromaterapi ve reiki, tamamlayıcı tıp yöntemleri arasında gösterilmektedir. Çocuklarda kemoterapiye bağlı meydana gelen bulantı ve kusmanın yönetiminde kullanılan akupresür uygulaması da lisans mezuniyetinin ardından alanında özel eğitilmiş hemşirelerin yapabileceği tamamlayıcı tıp yöntemleri arasında gösterilmektedir (Erdemir, Kav, & Yılmaz, 2017).

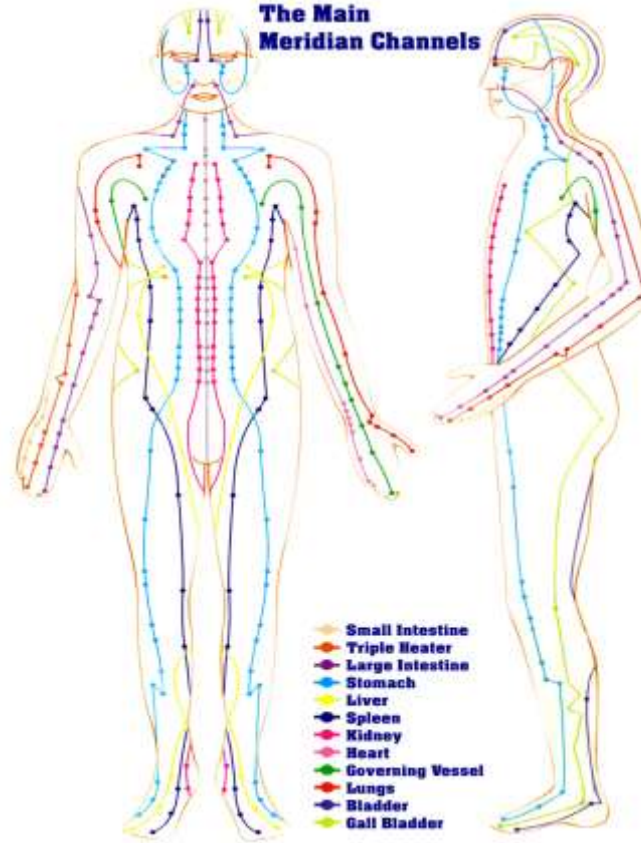
Bu derlemede akupresürün kemoterapiye bağlı meydana gelen bulantı ve kusma üzerine etki mekanizmasına ve bulantı kusma yönetiminde etkinliğine yer verilmiştir.

AKUPRESÜR

Akupresür; köklerini geleneksel Çin tıbbından alan, 5000 yıllık bir geçmişe sahip, farmakolojik olmayan (nonfarmakolojik) bir yöntem olarak kabul edilmekte ve dünyanın pek çok yerinde kullanılan bir tedavi özelliği taşımaktadır (Gach, 1990; Pour, Ameri, Kazemi, & Jahani, 2017). Geleneksel Çin felsefesine göre, Chi enerjisi organizmada dolaşır. Chi, bireyin doğumundan ölümüne kadarki yaşam süreçlerinin tümünde belirleyici rolü olan bir yaşam enerjisidir (Mole, 2014). Ying ve Yang bu enerjinin iki temel özelliğidir. Vücut sağlığının korunmasında en önemli faktör Ying-Yang arasındaki enerji dengesinin sağlanmasıdır (Mole, 2014). Bu denge bozulduğunda rahatsızlık ya da hastalık oluşur. Nonfarmakolojik yöntemler arasında yer alan akupresür ve akupunkturun amacı bu dengeyi sağlamaktır (Brittner, Pertel, & Gold, 2016). Akupresür, bedenin belirli anahtar noktalarını rahatsızlığı hafifletmek ya da ortadan kaldırmak için stimüle etmek üzere eller ve parmaklar kullanılarak yapılan nonfarmakolojik bir terapi yöntemidir (Butcher, Bulechek, Dochterman, & Wagner, 2013a; Hamid et al., 2016). Bu önemli

noktalara akupunktur noktaları denir. Şekil 1 üzerinde gösterilen ve vücudun hayali meridyenlerini üzerinde yer alan akupunktur noktaları, hastalık ve rahatsızlığı giderebilen özel noktalardır (Tablo 1) (Brittner, Pertel, et al., 2016).

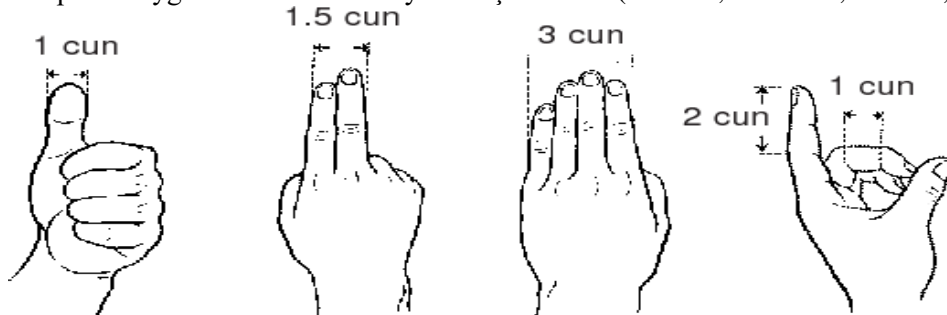
Akupunktur uzmanları insan bedeninde aktif 365 adet akupunktur noktasının olduğunu bildirmektedir (Maranki & Maranki, 2011; Yang, Li, Nilius, & Li, 2011). Bu noktalar 12 adet çift, 2 adet de ön ve arka orta kanal olmak üzere tek kanal şeklinde her bir organa ait meridyenler üzerinde bedene yerleşmiştir. Bu kanallardan her biri harf veya numara ile ifade edilir (Kartal, Çalışkaner, & Şener, 2011; Elmas Maranki & Maranki, 2009).

Şekil 1. Akupunktur meridyenleri (The Assosiation For Meridian & Energy Therapies
https://goe.ac/meridian_chart_and_map_of_meridians_meridian_points_acupoints.htm.)

Geleneksel olarak akupunktur noktalarının saptanması “cun” (sun) ölçüm sistemine dayanmaktadır. Üç yöntemden meydana gelen sun ölçüm sistemi doğrudan yöntem (parmak sun), parmak genişliği ve orantısal yöntem (kemik sun) şeklindedir (Yin ve ark. 2005; Park ve ark. 2006). Akupunktur noktalarının saptanmasında parmak ve parmak genişliği sun yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır (Şekil 2) (Chao & Wang, 2010).

Bu noktalardaki tıkanıklıklar eller ve parmaklar kullanılarak ortadan kaldırıldığında bedendeki enerji akışı dengeye kavuşur ve vücudun olumsuz etkilenen bölümlerindeki rahatsızlıklar giderilebilir. Akupunktur ile akupresür uygulamaları birbirleriyle karıştırılabilir (Brittner, Le Pertel, & Gold, 2016).

Şekil 2. Parmak Cun ölçüm yöntemi (Coyle, Aird, Cobbin, & Zaslawski, 2000)

Akupunktur vücudun hayali meridyenleri üstündeki belirli noktalarına (akupunktur noktası) ucu ince, steril, özel iğneler batırılarak yapılırken, akupresürde ise yine aynı hayali meridyenler üstündeki akupunktur noktalarına el ve parmaklar kullanılarak basınç uygulanarak yapılır. Bu açıdan akupresüre "iğnesiz akupunktur" da denir (Ni, 2012). Non-invaziv bir uygulama olması akupresüre çocuklar için daha kabul edilebilir bir tedavi biçimi olma özelliği kazandırmaktadır (Abbasoğlu et al., 2015).

Tablo 1. Akupunktur noktaları (Ahmedov, 2015)

Meridyen Adı	Kısaltması	Aku Nokta Sayısı
Akciğer (Lung)	LU	11
Pericard (Pericard)	PC	9
Kalp (Heart)	HT	9
Kalın Bağırsak (Large Intestine)	LI	20
Üçlü Isıtıcı (Tripple Energizer)	TE	23
İnce Bağırsak (Small Intestine)	SI	19
Mide (Stomach)	ST	45
Safra Kesesi (Gall Bladder)	GB	44
Mesane (Urinary Bladder)	UB	67
Dalak (Spleen)	SP	21
Karaciğer (Liver)	LV	14
Böbrek (Kidney)	KD	27
Arka Orta Kanal (Governor Vessel)	GV	30
Ön Orta Kanal (Conception Vessel)	CV	26

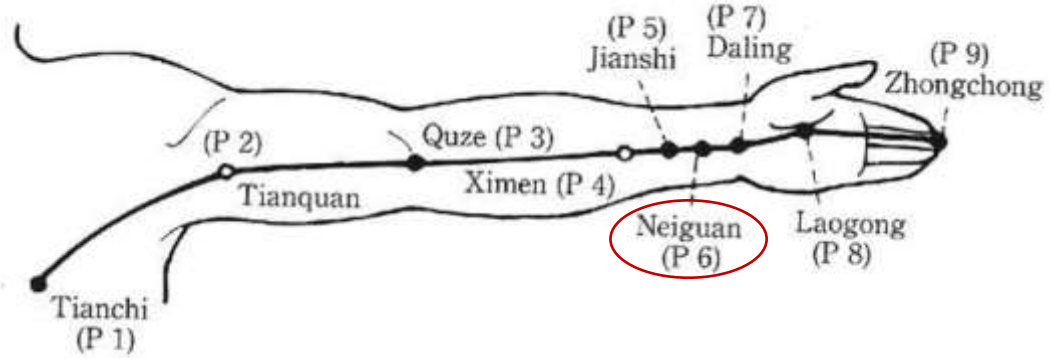
Bunun yanı sıra pahalı olmaması, yan etkilerinin görülmemesi ve uygulama için özel yetenek gerektirmemesi de bu tedavinin olumlu tarafları arasındadır (Wang, Escalera, Lin, Maranets, & Kain, 2008). Chi enerjisi bu akupunktur noktalarında hayali meridyenler aracılığıyla akar (Butcher, Bulechek, Dochterman, & Wagner, 2013b).

Akupresürün Bulantı ve Kusma Üzerine Etki Mekanizması

Akupresür terapisinde cilt üzerinde bulunan akupunktur noktalarına parmaklar kullanılarak uygulanan basınçla bedenin düzenleyici süreçleri harekete geçirilir. Akupunktur ve akupresürde kullanılan noktalar ortaktır. Akupunktur yapılırken özel iğneler kullanılır, akupresürde ise nazik fakat sıkı bası uygulamak için genel olarak eller veya parmaklardan yararlanılır (Ahmedov, 2015; Gach, 1990; Özşar, 2006).

Akupunktur ve akupresürün bulantı ve kusma üzerindeki etki mekanizması, aralarındaki tek farkın stimülasyon biçimlerindeki farklılık olması dolayısıyla birlikte ele alınabilmeleridir. Akupresürün bulantı ve kusma üzerine etki mekanizması tam olarak açığa kavuşturulmamışsa da bazı teorilere dayandırılabilir. Bu teorilere göre, akupresürün, uygulandığında aku-noktalarının stimülasyonunun ardından nörohormonların ve histamin, serotonin, beta endorfin gibi nörotransmitterlerin salınımını artırmanın yanı sıra dolaşımın düzenlenmesinde değişimi sağlama yoluyla bulantı ve kusmayı hafiflettiği tahmin edilmektedir (Lee, Dodd, Dibble, & Abrams, 2008; Mucuk & Ceyhan, 2015).

Kemoterapi alan hastalarda oluşan emezisin kontrolü için el bileğinde P6 noktasına (Şekil 3) yapılan basınç, parmak uçlarıyla yapılabildiği gibi SeaBand (Resim 1), Relief Band (Resim 2) gibi özel yapılmış bantlarla da yapılmaktadır (Taşpınar, 2006).

Şekil 3. P6 Meridyeni (<http://www.itmonline.org/arts/pc6.htm>; Erişim tarihi:20.04.2023)

Resim 1. SeeBand

Resim 2. ReliefBand

Hemşirelerin Çocuklara Akupresür Uygularken Dikkat Etmesi Gereken Noktalar

Akupresür, nonfarmakolojik yöntemlerden biri olmasının yanı sıra Nursing Intervention Classification (NIC)'de de yer alan bir uygulamadır (Butcher et al., 2013b).

Çocuklara akupresür uygularken hemşirenin dikkat etmesi gerekenler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sandifer 1999; Özşar 2006; Ahmedov 2015) :

- Akupresürün yapılacağı ortamın sıcaklığı 22 – 25 °C arasında olmalıdır.
- Akupresürden önce çocuğa ortalama 5 dakika gevşetme masajı yapılmalıdır.
- Uygulama öncesi eller soğuksa akupresüre başlamadan önce eller ısıtılmalıdır.
- Akupresür, yanlış saptanan noktalara uygulandığı zaman farklı etkiler oluşturabileceğinden noktaların yeri doğru saptanmalıdır.
- İletişim kurabilecek yaşta olan çocuklarda akupresürün yapılacağı mekân, uygulayıcı ile çocuk arasındaki iletişimi sınırlayıcı şartları içermemelidir.
- Uygulama için çocukla iletişim kurarken gelişim seviyesi göz önünde bulundurularak uygun yöntemlerden faydalanılmalı, telkin edici bir yaklaşım sergilenmeli ve akupresürün yapılması için çocuk üzerinde asla baskı kurulmamalıdır.
- Enfekte, deride çatlaklarının ve varisli damarlarının bulunduğu cilt bölgeleri olan çocuklar ile yüksek ateşi olan çocuklara akupresür yapılmamalıdır.
- Saptanan noktalara, yumuşak doku ve sinirlerde zedelenmeye sebep olabileceğinden aşırı bası uygulanmamalı, bası süresi 5 dakikayı geçmemelidir.
- Uygulama için gerekli basıyı başparmak, işaret parmağı ve orta parmak en iyi şekilde oluşturabileceğinden, akupresürde bu parmaklar daha sık tercih edilmelidir.
- Cilt ve doku zedelenmelerini önlemek için tırnaklar kısa ve düzgün kesilmelidir.
- Uygulamaya bağlı meydana gelebilecek yan etkiler kayıt altına alınmalıdır.

SONUÇ

NIC tarafından tavsiye edilen nonfarmakolojik uygulamalar arasında yer alan akupresür; çocuklarda kemoterapiye bağlı bulantı ve kusmanın hafifletilmesinde kolay ulaşılabilir ve uygulanabilir, hemşireliğin bağımsızlık fonksiyonunu arttıran, güvenli ve ekonomik bir uygulamadır. Kemoterapi sebebiyle meydana gelen bulantı ve kusmanın önlenmesi çocuklarda; sıvı-elektrolit dengesinin ve beslenme örüntüsünün ile oral kavitede mukoz membran bütünlüğün sürdürülmesini sağlar. Bunun yanı

sıra; çocuğun ve ailesinin yaşam kalitesini, tedaviye adaptasyonunu ve motivasyonunu yükseltir. Bu açıdan bulantı ve kusmanın en uygun seviyede yönetilmesini sağlamak için hemşireler; akupresür uygulamasının yanı sıra, kemoterapi alan çocuklara yönelik geliştirilen güncel rehberleri takip etmeli, kemoterapi protokolünün emetojenik seviyesine göre istemde bulunulan antiemetikleri uygulamalıdır. Ayrıca, periyodik olarak uyguladıkları tedavinin etkinliğini değerlendirmelidir.

KAYNAKLAR

- Abbasoğlu, A., Cabrioğlu, M. T., Tuğcu, A. U., İnce, D. A., Tekindal, M. A., Ecevit, A., & Tarcan, A. (2015). Acupressure at BL60 and K3 points before heel lancing in preterm infants. *Explore (New York, N.Y.)*, 11(5), 363–366. <https://doi.org/10.1016/j.explore.2015.07.005>
- Ahmedov, Ş. (2015). *Akupresür El Kitabı* (1st ed.; F. Lesinger Yaman, Ed.). Spor Yayınevi ve Kitabevi.
- Aslan, Ö., Vural, H., Kömürcü, Ş., & Özet, A. (2006). Kemoterapi alan kanser hastalarına verilen eğitimin kemoterapi semptomlarına etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), 15–28.
- Brittner, M., Le Pertel, N., & Gold, M. A. (2016). Acupuncture in pediatrics. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 46(6), 179–183. <https://doi.org/10.1016/j.cppeds.2015.12.005>
- Brittner, M., Pertel, N. Le, & Gold, M. A. (2016). Acupuncture in pediatrics. *Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care*, 46(6), 179–183.
- Butcher, H. K., Bulechek, G. M., Dochterman, J. M. M., & Wagner, C. (2013a). *Nursing Interventions Classification (NIC) (Sixth edit)*. USA: Elsevier.
- Butcher, H. K., Bulechek, G. M., Dochterman, J. M. M., & Wagner, C. (2013b). *Nursing Interventions Classification (NIC) (6th ed.)*. USA: Elsevier.
- Chao, W. C., & Wang, E. M. Y. (2010). Using the finger cun of acupuncture-point location as benchmark to estimate body dimensions. *Journal of the Chinese Institute of Industrial Engineers*, 27(2), 121–131. <https://doi.org/10.1080/10170660903528994>
- Coyle, M., Aird, M., Cobbin, D. M., & Zaslawski, C. (2000). The Cun Measurement System: an Investigation into its Suitability in Current Practice. *Acupuncture in Medicine*, 18(1), 10–14. <https://doi.org/10.1136/aim.18.1.10>
- Erdemir, F., Kav, S., & Yılmaz, A. A. (2017). Hemşirelik girişimleri sınıflaması (NIC) (G. Bulechek, H. K. Butcher, & et al. Dochterman, J. M., Eds.). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Erol, Ç., & Onat, H. (2011). *İç Hastalıkları Onkoloji*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Gach, M. R. (1990). *Acupressure Potent Points A Guide to Self-Care for Common Ailments*. Bantam Books.
- Gürcan, M., & Turhan, S. A. (2019). Kanser Tedavisi Alan Çocuklarda Bulantı-Kusmaya Yönelik Semptom Yönetimi: Kanıt Temelli Uygulamalar. *Güncel Pediatri*, 17(1), 170–182.
- Hamid, H. A., Mustafa, K. B., Denegama, P. A., Karim, A. K. A., Omar, M. H., & Razi Zainul Rashid, M. (2016). Acupressure only as pain relief for patient with multiple drug allergies undergoing oocyte retrieval. *Taiwanese Journal of Obstetrics and Gynecology*, 55(1), 140–141. <https://doi.org/10.1016/j.tjog.2015.02.006>
- Jordan, K., Sippel, C., & Schmoll, H.-J. (2007). Guidelines for Antiemetic Treatment of Chemotherapy-Induced Nausea and Vomiting: Past, Present, and Future Recommendations. *The Oncologist*, 12(9), 1143–1150. <https://doi.org/10.1634/theoncologist.12-9-1143>
- Kartal, Ö., Çalışkaner, Z., & Şener, O. (2011). Astım ve allerjik hastalıklarda akupunktur tedavisi. *TAF Prev Med Bull*, 10(1), 107–114. <https://doi.org/10.5455/pmb.20110107094637>
- Kav, S., Hanoğlu, Z., & Algier, L. (2008). Türkiyede kanserli hastalarda tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemlerinin kullanımı: Literatür taraması. *Uluslararası Hematoloji-Onkoloji Dergisi*, 18(1), 32–38.
- Lee, J., Dodd, M., Dibble, S., & Abrams, D. (2008). Review of Acupressure Studies for Chemotherapy-Induced Nausea and Vomiting Control. *Journal of Pain and Symptom Management*, 36(5), 529–544. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2007.10.019>
- Lindquist, R., Tracy, M. F., & Snyder, M. (2018). *Complementary and Alternative Therapies in Nursing (8th ed.)*. Springer Publishing Company.
- Maranki, E., & Maranki, A. (2011). *Profilaktik masajla mucizevi tedaviler (20th ed.)*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Maranki, Elmas, & Maranki, A. (2009). *Kendi Kendine Noktalarla Mucize Tedaviler*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Molassiotis, A., Russell, W., Hughes, J., Breckons, M., Lloyd-Williams, M., Richardson, J., ... Ryder, W. D. (2014). The effectiveness of acupressure for the control and management of chemotherapy-related acute and delayed nausea: A randomized controlled trial. *Journal of Pain and Symptom Management*, 47(1), 12–25. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2013.03.007>
- Mole, P. (2014). *Acupuncture for Body Mind and Spirit (1st ed.)*. London: Singing Drabon.
- Mucuk, S., & Ceyhan, Ö. (2015). Akupres. In M. Başer & S. Taşçı (Eds.), *Kanıtı Dayalı Rehberleriyle Tamamlayıcı ve Destekleyici Uygulamalar* (pp. 205–279). Ankara: Akademisyen Tıp Kitabevi.

- Ni, M. (2012). How to Perform Acupressure. In *Secrets of Longevity: Acupressure Healing*. Retrieved from e-book: https://books.google.com.tr/books?id=obryBwAAQBAJ&pg=PT24&dq=acupressure&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Erişim Tarihi: 02 Nisan 2023
- Özşar, L. (2006). *Akupresör Ya da İğnesiz Akupunktur* (1st ed.). İstanbul: Biblos Kitabevi/Yayınları.
- Park, H.-J., Chae, Y., Song, M.-Y., Choe, I.-H., Park, J., Lee, H., & Lim, S. (2006). A comparison between directional and proportional methods in locating acupuncture points using dual-energy X-ray absorptiometry in Korean women. *The American Journal of Chinese Medicine*, 34(5), 749–757. <https://doi.org/10.1142/S0192415X06004260>
- Pour, P. S., Ameri, G. F., Kazemi, M., & Jahani, Y. (2017). Comparison of Effects of Local Anesthesia and Two-Point Acupressure on the Severity of Venipuncture Pain Among Hospitalized 6–12-Year-Old Children. *JAMS Journal of Acupuncture and Meridian Studies*, 10(3), 187–192. <https://doi.org/10.1016/j.jams.2017.04.001>
- Roscoe, J. A., Morrow, G. R., Hickok, J. T., Bushunow, P., Pierce, H. I., Flynn, P. J., ... Atkins, J. N. (2003). The efficacy of acupressure and acustimulation wrist bands for the relief of chemotherapy-induced nausea and vomiting: A University of Rochester Cancer Center Community Clinical Oncology Program Multicenter study. *Journal of Pain and Symptom Management*, 26(2), 731–742. [https://doi.org/10.1016/S0885-3924\(03\)00254-9](https://doi.org/10.1016/S0885-3924(03)00254-9)
- Sandifer, J. (1999). *Akupresür* (D. Yazıcıoğlu, Ed.). Alkım Yayınları.
- Taşpınar, A. (2006). *Jinekolojik Kanserli Hastalarda Kemoterapiye Bağlı Gelişen Bulantı- Kusma Üzerine Akupresürün Etkisinin İncelenmesi*. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, Danışman: Prof. Dr. Ahsen Şirin.
- Tokaç, M. (2013). Geleneksel Tıbbı Akademik Yaklaşım GETTAM. *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 28, 82–85.
- Veliođlu, P. (2012). *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar* (2nd ed.). İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık.
- Wang, S. M., Escalera, S., Lin, E. C., Maranets, I., & Kain, Z. N. (2008). Extra-1 acupressure for children undergoing anesthesia. *Anesthesia and Analgesia*, 107(3), 811–816. <https://doi.org/10.1213/ane.0b013e3181804441>
- World Health Organisation. (2023). Key Facts About Cancer. Retrieved from <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/cancer>
- Yang, E. S., Li, P.-W., Nilius, B., & Li, G. (2011). Ancient Chinese medicine and mechanistic evidence of acupuncture physiology. *Pflugers Archiv European Journal of Physiology*, 462(5), 645–653. <https://doi.org/10.1007/s00424-011-1017-3>
- Yin, C., Park, H.-J., Seo, J.-C., Lim, S., & Koh, H.-G. (2005). An evaluation of the cun measurement system of acupuncture point location. *The American Journal of Chinese Medicine*, 33(05), 729–735.